

Lluís Vives i Karl Marx

Vides paral·leles de dos humanistes

Francesc Jesús Hernández i Dobon

(Departament de Sociologia i Antropologia Social)

En primer lloc, he d'agrair la invitació per impartir aquesta conferència en un cicle sobre com hem de pensar la nostra societat, en el marc d'un humanisme per al segle XXI.

Quan vaig rebre la proposta de participar, vaig pensar que una bona manera d'abordar l'assumpte era fer un intent d'actualització del pensament del nostre humanista més important, Joan Lluís Vives. Certament, tenim un deute de reconeixement de la seua grandària intel·lectual. Per tal d'efectuar aquesta actualització, vaig pensar en altres autors i autores. En considerar la greu situació de crisi econòmica i política que patim, vaig decidir tractar també de Karl Marx, l'obra del qual també va estar qualificada d'humanista als anys seixanta i setanta del segle passat, sobretot a partir de la recuperació dels seus escrits de joventut i lectures com les de Jean Paul Sartre, entre altres. Quan vaig posar les mans a la faena, em vaig adonar dels notables paral·lelismes entre Vives (1492/93-1540) i Marx (1818-1883), un assumpte que no he vist tractat en la bibliografia. Em dedicaré, amb el vostre permís, a glossar aquest paral·lelisme. No sé si podríem posar-nos d'acord per donar una definició d'humanisme, però ben segur que acceptaríem que persones com Vives i Marx, que dedicaren la seua vida a escriure per defensar la igualtat dels éssers humans i la dignitat dels altres, tindrien un lloc entre els humanistes.

1. Ciutat natal

La primera coincidència entre Vives i Marx té a veure amb la ciutat d'origen. En els dos casos tenim una ciutat fundada pels romans, plena d'esglésies i convents, d'una certa importància comercial però amb un pes polític minvant.

Vives va nèixer a València, cap al 1492 o 1493. Marx va nèixer en Trèveris (Trier en alemany), en 1818. València i Trèveris són dues ciutats fundades pels romans i lògicament amb un nom procedent del llatí (*Valentia* i *Augusta Treverorum*). En els dos casos, les lloses romanes acompanyaren els jocs de la seua infantesa.

Encara avui trobem, a menys d'una dotzena de metres d'on va nèixer Vives, una de les poques làpides romanes que es conserva en la ciutat¹, tal vegada erigida a la vora d'una via que es correspondria amb les restes trobades a l'actual carrer Ambaixador Vich, allà on Vives ubica en el seu diàleg "Les lleis del joc" d'*Exercitatio Linguae Latinae* (1539) el trinquet dels Mascons.

Sembla versemblant la suposició que els valencians feren servir les restes de lloses romanes dels carrers per jugar a pilota (al diàleg esmentat es parla de "*via lapidosa*"). Al trinquet hi havia un "*taulell eo botador*"² per traure la pilota i potser alguna zona per rebotar-la. Això explicaria que el trinquet dels Cavallers, al carrer que encara conserva aquest nom, es trobara damunt de les restes del circ màxim de la ciutat o que els actuals carrers del Trinquet Nou i del Trinquet Vell de la ciutat de Tarragona s'ubiquen precisament tot seguint el dos ramals del seu circ.³

Karl Marx va nèixer a la plaça del Mercat de Trèveris, literalment a l'ombra de la imponent Porta Nigra, un portal fortificat romà que va mantindre el seu ús durant segles, amb lleugeres modificacions arquitectòniques. El mateix va esdevindre amb la Basílica de Constantí, del segle IV, ara dedicada al culte protestant. També s'hi mantingueren restes de l'amfiteatre i de dues termes.

Tal vegada aquesta convivència infantil amb restes llatines tingué algun paper en les

¹ Al cantó dels actuals carrers Vidal i Poeta Querol, amb la inscripció: Q[INTO]. IVNIO / CRATL[C[A]IUS] / RICCIUS / ATIMETVS / ET RICCIA. NYM / PHE AMICO, que vol dir, més o menys que "Riccius Atimetus i Riccia Nimphe (posaren la memòria) al seu amic Quint Juni Cràtic (o Crati) Caius". Atimetus i Nimphe són cognoms d'origen grec (cf. Juan Francisco de Masdeu: *Historia crítica de España y de la cultura española*. Madrid: Imprenta de Sancha, 1800, vol. XIX).

² Vg. el *Dietari* de Pere Joan Porcar, anotació del dissabte 27 de juny de 1615.

³ Les restes han estat trobades allà on abans hi havia la plaça Ribot, ara integrada en el carrer Ambaixador Vich (antigament, dels Mascons), cantonada amb carrer Gascons (tal vegada una conversió del nom Mascons). Un argument a favor de què aquesta denominació tinguera a veure amb el trinquet i no amb un cognom, com era habitual, es troba en el fet que hi havia antigament, prop de l'actual carrer de la Sang, una altre carrer dels Ribots, denominació que es referia a una família que hi tenia la seua casa.

seues trajectòries. No oblidem la dedicació al llatí de Vives o la visió del passat com una llosa de Marx.

Tant en el cas de València com en el de Trèveris, disposem de testimonis de viatgers que se sorprenen de la proliferació de campanars que es retallaven sobre el perfil de la ciutat.

La València de Vives estava delimitada per la muralla cristiana. La seua extensió era molt superior a la de l'anterior ciutat àrab, circumscrita a l'originària illa fluvial on els romans establiren la seua colònia. L'ampliació del perímetre de la ciutat tancat per la muralla cristiana té a veure amb la inclusió dels grans monestirs establerts arran del repartiment que havia fet el rei Jaume: els dominics (convent de Sant Domènec), els franciscans (antic convent de Sant Francesc, per la Plaça de l'Ajuntament –abans, baixada de Sant Francesc–), els agustins (per l'actual església de Sant Agustí) i els carmelitans (per l'església del Carme, al barri homònim). La proliferació d'esglésies va fer que Victor Hugo diguera que hi havia comptat tres-cents campanars a València.⁴

En l'Edat Mitjana, Trèveris era la seua d'un gran bisbat que s'estenia per Metz, Toul i Verdun. Es deia que contenia més esglésies que qualsevol ciutat alemanya d'una dimensió comparable.⁵ Goethe la va visitar en 1793 i va descriure Trèveris amb unes paraules que també es podrien aplicar a València: “La població es troba recarregada, gairebé oprimida, d'esglésies, capelles, claustres, col·legis i edificis dedicats a ordes religioses i cavalleriesques. I això sense esmentar les abadies, convents cartoixans i altres institucions que la cobreixen i la tanquen.”⁶

La ciutat de Vives i Marx, originàriament llatines i sobrecarregades d'edificis religiosos, són urbs eminentment burgeses, que aprofiten un fèrtil entorn agrícola i una posició privilegiada en les rutes comercials: en la Mediterrània occidental en el cas de València i en les rutes del Mosela i el Rin en el cas de Trèveris.

En l'època que van nàixer Vives i Marx, les seues ciutats havien perdut pes polític i

4 No n'he trobat la font exacta, però sí moltes citacions, com ara Martí Domínguez a El País, 8/8/2003.

5 David McLellan: *Karl Marx*. Barcelona: Crítica-Grijalbo, 1973, p. 10.

6 Manllevat de Robert Payne, *Marx*. Barcelona: Bruguera, 1969, pp. 17-18. La cita correspon a *Die Campagne des Frankreichs* (La campanya de França).

serien paulatinament controlades, respectivament, pels regnes de Castella i Prússia. La seua situació subordinada va determinar que altres ciutats les avançaren en importància, com pot ser el cas de Barcelona o Frankfurt.

2. Família i formació

En aquestes ciutats de campanars i burgesos cada vegada més marginades, tant Vives com Marx van nàixer en famílies de jueus conversos⁷, tingueren una formació escolar oposada a la intolerància vigent i marxaren a fer estudis universitaris lluny de casa, els dos en un parell d'universitats.

Tant en el cas de Vives com en el de Marx, les dues famílies havien substituït, algunes generacions abans, els cognoms originals per uns altres. Així, els Abenfaçam s'havien tornat els Vives i els Mordechai, i després Markus, esdevingueren els Marx. Les dues famílies pertanyien a una minoria benestant, que havia segut obligada per les circumstàncies a abraçar la fe cristiana. La família de Vives hagué de convertir-se al cristianisme arran l'expulsió dels jueus dictada pels Reis Catòlics i la de Marx es va convertir més bé perquè el pare poguera mantenir una posició destacada en el col·legi de juristes de la ciutat. Es dóna la coincidència de què el pare de Marx tenia un germà rabí i també el pare de Vives tenia un cosí germà rabí, que fou condemnat per la Inquisició.

Miquel Vives, cosí del pare de Vives, fou empresonat per la Inquisició en març de 1500, acusat de ser un rabí. Es va descobrir una sinagoga clandestina en casa seua. Era un home peculiar. Les declaracions davant la Inquisició diuen que «està espasmat», que havia estat molt de temps tancat al terrat de la casa i que els deia que entenia el llenguatge dels ocells.⁸ La nit del 8 de juliol de 1501 fou tret de la presó i cremat en un acte de fe, amb 27 persones més, en la plaça de la Seu. Entre aquestes persones estava la dona de Miquel i la seua mare, Castellana⁹. La casa on havia segut trobada la sinagoga

7 Cf. Angelina García: *Els Vives. Una família de jueus valencians*. València: Tres i Quatre, 1987.

⁸ Angelina García: *Els Vives*, p. 93

⁹ Angelina García: *Els Vives*, pp. 114 i ss.

clandestina del rabí Miquel Vives fou enderrocada. En el lloc fou ubicada una creu «nova», feta per Pere Compte, el constructor del primer edifici de la Universitat de València i de la magnífica nova Llotja, tot just a l'actual carrer de la Creu Nova, al costat del Col·legi del Patriarca.

Tanmateix, en els seus primers escrits, els dos autors s'enfrontaran en cert sentit a la tradició jueva, com veurem més endavant.

A més de la coincidència familiar, disposem de textos sobre la semblança de la primera instrucció dels dos pensadors, que es realitzà amb professors oposats a la intolerància imperant.

En el tercer dels diàlegs d'*Exercitatio Linguae Latinae*, una obra publicada cap a la fi de la seua vida, Vives ens descriu la visita d'un pare i un fill a la casa del mestre Filopó, un nom fictici, per ajustar el preu per ensenyar al menut a llegir i escriure. En el diàleg següent, uns escolars marxen a l'habitatge del docent. Agustí Sales va identificar l'itinerari com aquell que portava a casa del mestre Tristany, un home cèlebre en la València de darreries del s. XV i principis del XVI, també esmentat en *Lo procés de les olives* de Jaume Gassull¹⁰ i que fou, també, condemnat a mort per la Inquisició¹¹. Estudis recents plantegen que el primer instructor de Vives més bé podria ser el seu successor, un tal Vilanova.¹²

També en el cas de Marx, han estat conservades les seues composicions del batxillerat (l'*Abitur*) i sabem de la seua relació amb Johann Hugo Wyttenbach, professor i director del Gymnasium "Friedrich Wilhelm" de Trèveris, del kantisme del qual va donar testimoni també Goethe¹³. El cercle de kantians de Trèveris, en el qual s'integrava també Heinrich Marx, el pare de Karl Marx, s'oposaven indissimuladament al domini

¹⁰ En parla "en Despi" en una "gran letania" de noms modificats de manera irònica: "mestre trist-any".

¹¹ Actes del Sant Ofici de 1489, 1491, 1495, 1499, 1501, 1509, any que fou executat, i 1515. Cf. Garcia: *Els Vives*, op. cit.

¹² José M.ª Cruselles Gómez: "El maestro Antoni Tristany y la supuesta primera escuela de Joan Lluís Vives", *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 21, 1995, pp. 7-22.

¹³ En el seu relat autobiogràfic *Die Campagne des Frankreichs*, anotació del 25 d'octubre de 1792.

prussià i celebraven el liberalisme de la revolució francesa¹⁴.

Després del primer ensenyament, Vives i Marx seguiren estudis superiors en dues universitats cadascú, una altra coincidència. En el cas de Vives, l'Estudi General de València, que havia segut fundat pocs anys abans, i la Sorbona; en el cas de Marx, la Universitat de Bonn i la de Berlín, que també havia segut recentment establida.

Els dos pensadors experimentaren a les aules universitàries un canvi radical en les seues concepcions. Vives es forma amb l'escolasticisme antihumanista de J. Dullaert i G. Lax abans de rebre la influència de l'erasmisme; Marx va rebre en Bonn el mestratge d'August von Schlegel, representat del romanticisme tardà. El kantisme d'origen, ja esmentat, i la influència de von Schlegel afavoriren un acostament al dret de Marx des de la *Metafísica dels costums* de Kant, tradició formalista amb la qual el jove estudiant va trencar, no sense conflicte, per la influència dels hegelians de Berlín¹⁵.

En cert sentit, la transformació que Vives i Marx patiren a les aules universitàries va determinar tota la seua vida. En els dos casos es podria afirmar que l'elaboració teòrica que arrepleguen les seues obres intentarà desenvolupar o, potser, superar les tesis erasmistes i hegelianes que, amb un cert conflicte, havien acabat per abraçar en el seu període universitari. Si Vives anà més enllà d'Erasme o no i si Marx aconseguí posar Hegel sobre els seus peus o no, seran temes habituals de la bibliografia sobre els dos autors.

3. Primers opuscles religiosos en clau social

Els primers escrits publicats per Vives i Marx presenten temàtica religiosa, encara que en els dos casos palesen una intenció més pròpia d'una teoria crítica de la societat, que

¹⁴ Quan Marx es troba a al Universitat de Bonn, el seu pare li proposa remetre algun vers a Wyttenbach. Cf. l'epístola de 18/29 de novembre de 1835, en *Marx Engels Werke* (abr. MEW) Ergänzungsband: Schriften, Manuskripte, Briefe bis 1844. Erster Teil: Karl Marx (abr. EB I). Berlin: Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED; Dietz Verlag., 1968, p. 618.

¹⁵ Com descriu amb detall la carta de Karl Marx a son pare Heinrich Marx de 17 de novembre de 1837 (MEW, EB I, 3-11).

es presenta, per dir-ho així, xifrada en el text religiós, la qual cosa no ens ha d'estranyar en dues persones formades en entorns de conversos.

El juny de 1514, la tipografia Kees de París va publicar dues obretes de Vives en un volum. El llibre s'anomenava precisament així, *Opuscula Duo*, e incloïa *Christi Iesu triumphus* i *Virginis Dei parentis ovatio*. Darrere de l'apariència "inqüestionablement religiosa"¹⁶, el diàleg que componen les dues obretes aporta dues premisses a un argument de filosofia social o política que serà completat amb les obres immediatament posteriors. Aquestes dues premisses són a) la relativització del govern terrenal i b) la necessitat de consellers. Vegem aquesta argumentació amb detall.

a) En primer lloc, Vives introdueix, tot seguint el cristcentrisme que trobem en Erasme i que s'estendrà fins a altres autors com Calví, un criteri que relativitza tota acció de govern. Els triomfs (polítics) més notables que podem trobar a la literatura clàssica són menors que aquells que podem atribuir a Jesucrist (*Christi Iesu triumphus*) o a la Mare de Déu (*Virginis Dei parentis ovatio*). No hi ha poderós que s'hi puga comparar. Està clar que el rerafons d'aquesta tesi, aparentment religiosa, està adreçada a la reflexió política sobre el futur immediat d'Europa. En pocs mesos Carles d'Habsburg afegirà als seus dominis dels Països Baixos, la Corona d'Aragó i Castellà, i poc després el Sacre Imperi, convertint-se en un nou "cèsar": l'emperador Carles I. Cap persona havia disposat d'un domini tan ampli a Europa des de l'Imperi Romà. Cal doncs un principi normatiu que puga restringir el poder absolut, un paràmetre que, per dir-ho així, el racionalitze, i aquesta és la funció d'exaltar la figura de Jesucrist.

b) En segon lloc, Vives presenta els consellers precisament com l'encarnació d'aquest principi normatiu. Com que els triomfs del poderós sempre seran limitats, aleshors la primera obligació del governant hauria de ser fer-se assessorar per persones sàvies. Cal recordar que pràcticament al mateix temps que Vives redactava aquestes obretes, Niccolò Maquiavel enllestia a la tardor de 1513 la redacció de la seua obra *El príncep*.

Per tal que l'argument no s'oriente dogmàticament i afavoresca la teocràcia o la demagògia, calen dues premisses complementàries, que trobarem als escrits

¹⁶ Enrique González y González, *Joan Lluís Vives. De la Escolàstica al Humanismo*. València: Generalitat Valenciana, 1987, p. 176. Per a mi, només apariència

immediatament següents: *I. L. Vivis in suum Christi Triumphum praelectio que dicitur veritas fucata*, *Praelectio in Leges Ciceronis* i *Praelectio in quartum Rhetoricorum ad Herennium*. Aquestes obretes i les anteriors, junt a uns escrits menors primerencs, foren publicades en l'edició *Ioannis Lodovici Vivis Valentini Philosophi Opera*, que imprimí G. Huyon a Lió, amb data 19 d'octubre de 1514.

L'obra *Veritas fucata*, açò és, la veritat empastifada, es presenta com un preàmbul a l'escrit *Christi Iesu triumphus* –i per tant també a *Virginis Dei parentis ovatio*–, i introdueix una altra premissa sobre *c)* la unitat de la saviesa; mentre que les altres dues prelliçons completen l'argumentació amb una premissa sobre *d)* el paper de la retòrica.

c) La veritat, que és la protagonista de la prelliçó, composta com una declaració en primera persona, és única. Front a l'averroïsme cristià, no hi ha una veritat religiosa i una veritat profana. Aquesta tesi és el contrapés de la premissa de la relativització del poder terrenal. Si el govern reconeixia la seua imperfecció amb el criteri bíblic, ara, en cert sentit, limitem també aquest criteri (d'una manera molt subtil, és clar), perquè no hi ha un camí exclusiu (el religiós) d'accés a la veritat. Els consellers no han de ser necessàriament eclesiàstics, sinó savis. L'antiguitat clàssica aporta veritat, imperfecta, però certa. Explicitament escriu: “¿Quan l'ésser humà es fa més semblant a Déu (com va respondre una vegada Pitàgores) sinó en parlar coses vertaderes?”¹⁷. Una tesi que, probablement, compartiria també el gran Ramon Llull.

d) La retòrica, per tant, no ha d'empastifar la veritat, sinó desvelar-la (però la veritat de la saviesa). Temps després argumentarà el mateix respecte de la dialèctica i el mateix podríem pensar de la gramàtica, les arts del llenguatge. La referència a Sòcrates i Plató en aquests textos és ineludible: “Com experimente jo ara ser veritat allò de Plató, a saber: que eren venturoses les repúbliques si les regien els filòsofs!”¹⁸. També l'obra sobre *De legibus* en Ciceró, “desborda entusiasme per Sòcrates”¹⁹. El poderós necessita del conseller i aquest de la retòrica per transmetre-li la saviesa adequadament. Les quatre premisses es reordenen ara. Primer, s'establiria la unitat de la saviesa, després,

¹⁷ *Obras Completas*. Madrid: Aguilar, vol. I, p. 281.

¹⁸ *Ibid.*, p. 282.

¹⁹ González y González, *op. cit.*, p. 180.

balancejant-se recíprocament, la relativització del govern terrenal i la necessitat de consellers, i per últim, arribaríem al mètode d'actuació. La filosofia posa al seu lloc a la teologia, a la filologia i a la retòrica. Vives no ho formula explícitament, ni tampoc podria fer-ho. Bé es podria dir que l'argument de Vives és més il·lustrat que humanista. No pretén un enfrontament humanisme-teïsmes, sinó una superació amb una teoria general de la saviesa, de conseqüències filosòfiques polítiques clares. No ha de sorprendre, per tant, que pugui ser qualificat de poc humanista (o d'anti-humanista)²⁰ o que també pugui ser susceptible d'acusació d'impietat. En realitat hem començat ja el camí que conduirà a la filosofia moderna de Descartes i el seu *Discurs del mètode*.

També les primeres obres publicades per Marx tenien aparença religiosa, però es referien a allò que podríem anomenar una crítica social.

Durant els seus estudis universitaris en Berlín i gràcies sobretot amb la relació amb Bruno Bauer, Marx s'havia fet hegelianista perquè entenia que les crítiques de Hegel al sistema del dret de Kant eren encertades, ja que aquest patia d'un cert formalisme. Però, cap als anys 20 i 30 del segle XIX, val a dir, en els últims anys la vida de Hegel i en els anys immediatament posteriors a la seua mort, les obres del filòsof alemany havien seguit emprades per fonamentar ideològicament el predomini de l'Estat prussià per damunt de les pretensions revolucionàries de la societat civil (i de societats civils com la de Renània, d'on procedia Marx).

Els hegelians (més concretament els anomenats jove-hegelians o hegelians d'esquerra) proposen, per dir-ho així, tornar a la primera filosofia de Hegel (la que estava exposada en obres com la *Fenomenologia de l'esperit* o la *Lògica*), on la història era representada com un moviment cap al saber absolut, en el que cada etapa era negada i superada per una etapa següent. Per a ells, també l'Estat prussià havia de ser superat. La funció de la filosofia seria "criticar" aquest mal ús del hegelianisme en diversos camps: història de la filosofia, estètica, filosofia de la religió, filosofia del dret, etc.

Per això Marx, en concloure els seus estudis universitaris, va defensar en la Universitat

²⁰ González y González parla d'humanisme anti-humanista (*op. cit.*, p. 178) i cita Bonilla (*Luis Vives y la filosofía del Renacimiento*, Madrid, 1903, p. 66) que hi trobava «alguna irreverència, no molt pròpia d'un humanista».

de Iena una dissertació (1841) sobre les diferències de la filosofia natural (física) de Demòcrito i Epicur, que les lliçons de Hegel semblaven identificar. Una qüestió aparentment menor, però important. En la presentació afirma:

Aquests sistemes són la clau per a la vertadera filosofia grega. Una indicació més profunda sobre la vinculació amb la vida grega es troba en l'escrit del meu amic Köppen «Frederic el Gran i els seus adversaris».²¹

En el llibre esmentat del també hegelianista Köppen, que estava dedicat al propi Marx, es relacionaven els sistemes filosòfics de l'hel·lenisme amb els temes de la bellesa i l'*eticitat* (un concepte important en aquell moment, i que feia referència a una societat que promou el comportament ètic dels seus ciutadans).

En abril de 1841, després de llegir la seua dissertació doctoral, Marx torna per la capital prussiana i Frankfurt fins a la seua ciutat natal, Trèveris. A començaments de juliol parteix de nou cap a Bonn, on espera, animat per Bruno Bauer, accedir a la docència en Berlín en el curs immediat. Estudia mentrestant *L'essència del Cristianisme* de Ludwig Feuerbach, que havia segut publicada en juny del mateix any²². L'interès se centra ara en la filosofia de la religió (ja no en la història de la filosofia). Un passatge epistolar ens dóna compte de la pretensió de Marx, junt amb Bruno Bauer i amb la suposada col·laboració de Ludwig Feuerbach, d'editar una revista, els *Arxius d'Ateisme*, més radical que els *Anuaris Alemanys per a la Ciència i l'Art* d'Arnold Ruge, que havien sorgit després de la prohibició dels *Annals de Halle*, òrgan unificador de l'esquerra hegeliana²³.

En octubre de 1841, per efectuar un brindis en un banquet en honor del diputat liberal Welcker, d'inspiració hegeliana d'esquerra també, Bruno Bauer és suspès en la seua

²¹ Karl Marx: *Escritos sobre Epicuro (1839-1841)*, Barcelona: Crítica, 1988, pp. 261-262.

²² Sense dubte recordaria haver llegit al principi de la seua carrera un gruixut manual de Dret Penal de Johann Paul Anselm Feuerbach, pare de Ludwig Feuerbach.

²³ Carta de Georg Junt a Arnold Ruge, del 18 d'octubre de 1841: "El Dr. Marx, el Dr. Bauer i L. Feuerbach per a una revista teològico-filosòfica!, doncs que tots els àngels s'apleguen al voltant del seu vell Déu, i que aquest siga indulgent amb ell mateix! Certament aquests tres l'expulsaran del seu cel i fins i tot entaularan un procés contra ell. Marx, almenys, qualifica la religió cristiana com una de les més immorals. Per altra banda, malgrat ser un revolucionari completament desesperat, és un dels caps més aguts que conec." (cit. *Gespräche mit Marx und Engels*, edic. H. M. Enzensberger. 2 vols. Frankfurt: Insel, 1973, vol. I, p. 4).

docència. Un mes més tard publica anònimament *La trompeta del Judici Final sobre Hegel, l'Ateu i l'Anticrist. Un ultimàtum*, obra apareguda a Leipzig, i, en 1842, *La doctrina de Hegel de la religió i l'art, jutjada des del punt de vista de la fe*, en la qual sembla que Marx redacta la segona part: “L’odi de Hegel contra la història sagrada i l’art diví en la historiografia sagrada”. Aquests llargs pamflets adopten l’estratègia de presentar-se com redactats per pietosos antagonistes de Hegel, que mostren com la seua filosofia de la religió deriva, en definitiva, de la filosofia de l’art. D’aquesta manera, “feien contrastar la revolució francesa i l’art grec, d’una banda, amb la prosaica moralitat, tan enemiga de l’art, de l’Antic Testament”²⁴ (altrament dit, el tema de la llibertat i l’eticitat ja apuntats en la referència a Köppen de la dissertació doctoral). Aquest llibre de tons stirnerians marcarà la fi de la col·laboració entre Bauer i Marx, que es remuntava a 1837. La seua fidelitat a Ruge i Feuerbach durarà pocs anys més. Els *Arxius de l’Ateisme* no veuran la llum i els *Anuaris* de Ruge no assoleixen la recomposició de l’ala esquerra del hegelianisme.

David Strauss, un altre membre destacat del hegelianisme, havia publicat en 1840 i 1841 els dos volums de la seua obra *La Dogmàtica Cristiana en el seu desenvolupament històric i en la lluita amb la ciència moderna*, tot criticant tesis feuerbachianes. Als *Anuaris Alemanys* apareixia una sèrie d’articles sobre crítica de la religió, concretament en els números 105 (d’1 de novembre de 1841) i 7 i 8 (de 10 i 11 de gener de 1842), on es pretenia esborrar la diferència entre la posició de Strauss i la de Feuerbach. Aquesta sèrie es publicà amb els pseudònims «Un berlinés» i «També un berlinés». Marx, que va signar «Cap berlinés», escriu un breu article, tot remarcant la diferència entre ambdós, Strauss i Feuerbach, i trobant en les pàgines de Luter una apologia del darrer. Marx juga amb el títol de l’obra de Feuerbach i, fins i tot, amb el significat del seu nom, “torrent-de-foc”. Malgrat la urgència amb què redactà el seu article (composat a la fi de gener de 1842), no fou publicat fins a l’any següent, quan Ruge el va incloure en el segon tom de *Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik*, revista que editava a Zuric i Wintenthur.

²⁴ Mijaíl Lifshitz: *La filosofia del arte de Karl Marx*, México: Siglo XXI, 1981, p. 41. Recordeu que Lukács va dedicar *El jove Hegel* a Lifshitz (o Lifschitz), amb el qual havia col·laborat a Moscou.

En resum, amb l'apariència d'escrits sobre religió hi ha un nucli de pensament que gira al voltant de la crítica de la societat existent i dels mecanismes per assolir la igualtat.

Si, com hem vist, els primerencs escrits religiosos dels dos autors, Vives i Marx, s'han de llegir en clau de textos socials o polítics xifrats, que es refereixen al control del poder de l'emperador o a l'eticitat, els escrits dels dos fills de conversos sobre el judaisme s'han de llegir com una doble clau xifrada, com una reflexió, en el context de elaboracions que han de disimular el seu objecte, sobre precisament les doctrines secretes o les creences sotmeses a amenaça.

Immediatament després de les obretes esmentades, Vives compondrà, entre altres, tres opuscles sobre l'"escut", l'horòscop de Jesús i el seu naixement, *Clypei Christi descriptio*, *Genethliacon Jesu Christi* i *De tempore quo natus est Christus*, un altre sobre els salms de l'Antic Testament, *Meditationes in septem salmos pœnitentiæ*, i una primerenca història de la filosofia antiga, *Initiis, sectis et laudibus philosophiæ*. Parlar del naixement de Jesús era referir el seu llinatge jueu²⁵ i glossar els salms era també comentar un llibre dels *ketuvim*, la tercera part de les tres que componen la *tanakh* o bíblia jueva. En la breu i pionera història de la filosofia de Vives, *Initiis, sectis et laudibus...*, el paper d'Abraham és exagerat: ell seria el pare de les lletres i de les disciplines.

També Marx tracta del judaïsme en *La qüestió jueva*, un dels articles que publica en els *Anuaris Franco-Alemanys*, que edita en París amb A. Ruge, i on radicalitza la crítica a la religió. L'emancipació política demandada pels jueus, que no gaudeixen de la condició de ciutadans de ple dret, només s'assolirà amb l'alliberament de la religió, és a dir, amb un estadi social plenament emancipat.

25 Potser per dissimular la referència en l'obreta sobre l'escut, Vives afegeix una segona part, on es parla de l'Església, i que lògicament resulta forçada perquè els escuts no inclouen els descendents, sinó només els ascendents. En el cas dels salms, areçada al bisbe Willem van Croÿ o Guillaume II de Croÿ, Vives explica que no ha fet servir el text hebreu. Per què ha de justificar-se?

4. París, ciutats belgues, Londres, i un llibre feixuc

A més de les semblances en el període formatiu, Vives i Marx també mamprengueren trajectòries semblants. Els dos feren el camí a París, després a una ciutat belga (Bruges i Brussel·les, respectivament) i després a Londres. En aquest camí es feren acompanyar d'un llibre clàssic i feixuc, els comentaris del qual publicaren.

Vives i Marx semblen compartir la motivació per anar a la capital francesa. Tant al segle XVI com al XIX, París es presenta com un altre món, no sotmés a les restriccions de la nació de procedència. Amb el temps, però, comença a mostrar les seues limitacions. Els dos, aleshores, faran el camí dels Països Baixos.

Vives s'instal·là en Bruges i Marx en Brussel·les, a la recerca d'un entorn de llibertat que no trobaren a la capital francesa. El primer, a Flandes, es relacionarà preferentment amb els membres de la "nació valenciana", com es deia en l'època. El segon també s'integrarà en el grup dels exiliats alemanys.

Temps després, tant per a Vives com per a Marx, Londres es va presentar com la capital que ha de complir definitivament els seus projectes. El valencià marxa per encarregar-se de la instrucció de la reina, Caterina d'Aragó, i de la seua filla Maria; Marx, amb la pretensió de redactar la seua obra definitiva, l'*Economia*. El conflicte desencadenat per Enric VIII i la situació de marginació en la que cau Marx frustren les esperances dipositades en creuar el Canal de la Mànega. De fet, Vives tornarà a Flandes; Marx no, encara que farà viatges esporàdics al continent.

En arribar a Bruges i Brussel·les, respectivament, Vives i Marx redactaren una obra gruixuda, de dimensió molt superior als opuscles que havien escrit anteriorment. En els dos casos, el text feixuc serà, en cert sentit, menyspreat en definitiva pels seus autors.

Cap a la fi de 1520, Erasme li encarrega a Vives una edició comentada dels vint-i-dos llibres de *La Ciutat de Déu*, d'Agustí d'Hipona. El llibre eixirà finalment en 1522 de les premses de Fröben a Basilea. Els *Commentaria ad libros De Civitate Dei Divi Aurelii Augustini* ocupaven un gruixut volum de 790 pàgines.

En concloure la seua obra, Erasme informà Vives amb duresa que l'editor Fröben havia estat a la Fira de Frankfurt i no hi havia venut cap exemplar dels *Commentaria*. De tota

manera, el mateix Vives ja havia escrit a la fi del text:

Quan vaig arribar al final [del llibre] vaig considerar que ni els diners, ni la gratitud dels estudiosos, ni cap altra cosa podia servir de pagament per al meu treball, només el veure'm finalment desempallegat i lliure d'una tasca tan embolicada i quasi sempre desagradable.²⁶

El concili de Trento va incloure els *Commentaria* en l'Índex de llibres prohibits. Per això no es va incloure ni en l'edició de Maians de les *Opera Omnia*, ni en l'edició d'*Obras completas* a cura de Lorenzo Riber feta als anys 40 del segle passat.

També Marx, durant la seua estada a Brussel·les i amb la col·laboració de Friedrich Engels, va redactar un llarg manuscrit contra els seus anteriors amistsats, els hegelians. Aquest manuscrit restà inèdit i es publicà al segle XX amb el títol de *La ideologia alemanya*. Hom pot comparar el text final de Vives dels seus *Commentaria* amb aquest text amb la descripció que fa Marx de *La ideologia alemanya*:

Friedrich Engels, amb el qual mantenia, des de l'aparició d'un genial esborrany per a la crítica de les categories econòmiques (en els *Anuaris Franco-Alemanys*), un continu intercanvi d'idees, havia assolit per altres camins el mateix resultat que jo (compareu el seu *Situació de la classe treballadora a Anglaterra*), i quan en la primavera de 1845, s'instal·là també a Brussel·les, decidírem d'elaborar conjuntament l'oposició de la nostra concepció contra allò ideològic de la filosofia alemanya i, de fet, liquidar comptes amb la nostra antiga consciència filosòfica. El propòsit en fou efectuat en la forma d'una crítica de la filosofia posthegeliana. El manuscrit, dos gruixuts toms en octau, estava disposat llarg temps en el lloc de l'editorial a Westfalia, quan reberem la notícia que un canvi de circumstàncies no permetia la impressió. Lliuràrem el manuscrit a la crítica rosegadora de les rates molt sol·lícitament, en tant que havíem assolit la nostra finalitat principal: l'autoaclariment.²⁷

El text de Marx apunta un altre punt en comú amb Vives: unes relacions d'amistat que estimularen la producció teòrica. La relació de Vives i Marx amb les seues amistsats tingué un caràcter ben distint que la que mantingueren amb les seues dones.

26 *Quintus tomus operum div Aureli Ausgustini Hippnensis Episcopi, continens. XXII Libros de Ciuitate Dei*, p. 8b.

27 Aquest fragment es troba al pròleg de la *Contribució a la crítica de l'Economia Política* (1859) i generalment s'ignora que representa una crítica al resum de les tesis de la *Ideologia alemanya* que s'ha invocat com a nucli del materialisme històric (cf. MEW, XIII, pp. 7-11).

5. Dona, amics estimats i vi

Vives va contraure matrimoni en abril de 1524 amb Margarida Valdaura i Cervent, filla major de Bernat Valdaura, en la casa del qual s'havia allotjat des de 1512, val a dir, des de que deixà París. Quan arribà Vives, Margarida era aleshores una xiqueta de vuit anys²⁸. Vives valorava en la seua dona “la formació senzilla i honesta”²⁹. Quan li comunica a Erasme que havia sotmés “la meua cèrvix al jou de la dona” no fa esment ni del nom de la dona, ni de les seues virtuts³⁰. L'epistolari de Vives arreplega, tanmateix, molt càlides declaracions d'amor als seus amics. Per exemple, en maig de 1531, Vives escriu a Honorat Joan:

Avui dia no hi ha ningú al món a qui tu cedeixes en amor cap a mi, i recíprocament sàpigues com de estimat ets per a mi i com de clavat et porte en les meues entranyes amb els claus més poderosos i fermes de l'amor des del primer moment que et vaig veure. No podria expressar això amb paraules i, per més que diguera, seria menys que la realitat.

També Marx va contraure matrimoni amb una dona que coneixia des de que ell era ben jove, Jenny von Westphalen, i per a la qual va redactar poesies quan era estudiant. Probablement Marx tingué un fill, Frederick, amb Helene Demuth, criada que des de que era adolescent havia servit als von Westphalen i que acompanyà els Marx en Londres. La paternitat del fill de Helene fou assumida per Engels, el nom del qual rebé el xiquet. Aquesta fou una prova més de l'estima que Engels sentia per Marx. Va oferir al seu amic suport econòmic, ajuda per redactar els articles i col·laboració en els projectes polítics i sindicals. En morir Marx, s'encarregà de l'edició pòstuma dels seus escrits. La relació entre Engels i Marx només es refredà, cap a la fi dels anys setanta i principis dels vuitanta, quan els dos amics es feien retrets mutus sobre la dispersió dels

28 Segons la introducció de Foster Watson a Vives: *Tratado de la enseñanza*. Madrid: Ediciones de la Lectura, p. xiii.

29 Carta a Craneveldt, en Juan Luis Vives: *Epistolario*, ed. José Jiménez Delgado. Madrid: Editora Nacional, 1978, pp. 357-359.

30 Carta a Erasme de 16 de juny, en *Epistolario*, pp. 367-368.

seus esforços intel·lectuals³¹.

En parlant de la vida familiar, hi ha una altra coincidència notable.

Quan estava a Londres, Marx obsequiava els seus amics amb vi de Rudesheim, ciutat a la vora del Rin pròxima a Trèveris, coneguda per les seues bodegues. Malgrat la precarietat de la seua situació, els testimonis diuen que sempre n'hi havia una ampolla de vi de Renània a casa seua.

Vives també tingué una certa relació amb el vi. Malgrat les seues apel·lacions a la moderació, pròpies del seu ideari estòic, que trobem, per exemple, en els seus *Diàlegs*, en el *Calendar of State Papers* hi ha dades que permeten afirmar que Vives, durant la seua estada a Londres, importava vi de Gascunya. Quan va romandre a Breda, com a preceptor de Mencía de Mendoza, fou obsequiat per la marquesa del Cenete amb quantitats generoses de vi i gobelets o copes d'orfebreria, i no podem descartar que també en Bruges o Breda es dedicara al comerç de vi³².

6. L'obra fonamental i l'obra cèlebre. Cap "isme".

Vives va compondre 59 obres³³. Al meu parer, l'obra més important és *De disciplinis*³⁴, els tres gruixuts llibres de la qual³⁵ foren publicats en juliol de 1531, per Michäel Hillen

31 Cf. *Gespräche*, II, 461 i 547.

32 J. K. Steppe, (1969): "Mencía de Mendoza et ses relations avec Erasme, Gilles de Busleyden et Jean-Louis Vivès", *Scrinium Erasmianum. Mélanges historiques publiés sous le patronage de l'Université de Louvain*, vol. II, Leiden: J. Coppins, 1969, pp. 488-489. Simón A. Vosters, (2007): *La dama y el humanista. Doña Mencía de Mendoza y Juan Luis Vives entre Flandes y Valencia*. Murcia: Nausicaä, 2007, p. 147 i González y González, op. cit., p. 98.

33 Segons González y González, op. cit., pp. 189-192, i Ángel Gómez-Hortigüela: Luis Vives Valenciano, o el compromiso del filósofo. València: Consell Valencià de Cultura, 1991, pp. 143-147.

34 El millor estudi sobre la recepció de les idees vivistes, l'estudi de Valentín Moreno: *La recepción hispana de Luis Vives* (Valencia: Biblioteca Valenciana, 2006), qualifica *De disciplinis* com "obra capital" (p. 51).

35 En l'edició de les *Obras Completas* a cura de L. Riber, on no es troben els *Commentaria* d'Agustí, hi ha 2.837 pàgines de text de Vives. *De disciplinis* ocupa 351 pàgines. La mitjana de les altres 57 obres està en 46 pàgines.

d'Anvers. L'obra fou redactada en un moment de gran penúria econòmica³⁶. En una carta que l'*Epistolari* data en la segona meitat de 1529, adreçada a Ricard Pate, escriu una colpidora frase en grec: “Hi ha el temor que els arribe la notícia que he mort de fam. Aquestes privacions ens faran millors i més piadosos.”

Malgrat la importància de l'obra, *De disciplinis* no fou el seu llibre més editat, condició que probablement tingueren els seus diàlegs, *Exercitatio Linguae Latinae*, de les quals se n'han fet més de 600 edicions³⁷. La gran quantitat de reedicions i l'ús docent dels diàlegs fan que l'obra siga, sense dubte, la més llegida de Vives.

Marx publicà en vida 24 obres: 2 són reedicions d'articles, 3 són reedicions de llibres i fullets i 6 consisteixen en traduccions, generalment amb nous pròlegs o epílegs. De les 13 obres restants, cinc presenten un caràcter immediatament polèmic. Marx s'enfronta successivament a B. Bauer i «consorts», P. J. Proudhon, A. Willich, K. Vogt i M. Bakunin. Altres cinc en són intervencions amb una finalitat immediatament política o polèmica. La resta són dues d'obres nuclears que restaren incompletes. Dels llibres publicats per Marx durant la seua vida, únicament dos, el primer fascicle de la *Contribució a la crítica de l'Economia Política* (1859) i el llibre primer d'*El capital. Crítica de l'Economia Política* (1867) corresponen estrictament i fragmentària a allò que l'autor entenia com la seua obra. Per diverses raons, Marx no pogué concloure el seu projecte, pensat, precisament com el de Vives, en tres llibres. El segon i el tercer llibre d'*El capital* serien compostats pòstumament per Engels.

També en el cas de Marx es compleix que la situació en redactar la seua obra és particularment precària. En concloure l'esborrany del primer fascicle de la *Contribució...*, Marx li va escriure a Engels: “Crec que mai s'ha escrit sobre «els diners», sota tal carència de diners.”³⁸ De fet, l'obra no li va reportar cap benefici econòmic. Paul Lafargue atribuïa a Marx aquesta exclamació: “*El capital* no m'ha

36 Gómez-Hortigüela parla d'una “vida quasi miserable” (op. cit., p. 89).

37 E. González González, V. Gutiérrez Rodríguez: *Los Diálogos de Vives y la imprenta. Fortuna de un manual escolar renacentista (1539-1994)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1999. Entre 1539 i 1994, els autors documenten 600 edicions de l'obra. En 2005 aparegué l'edició crítica a cura de Maria Pilar García Ruiz: *Los diálogos (Lingvae latinae exercitatio)*. Pamplona: Eunsa, 2005, 635 pp.

38 Carta de 21 de gener de 1859, MEW XXIX, p. 385

produït tant com m'han costat els cigars havans que m'he fumats per escriure'l.»³⁹ I G. A. Lopatin recorda la següent conversa amb Marx: “«¿Sap vosté quant de capital he guanyat amb *El Capital*?» va preguntar una vegada i va sumar els ingressos del llibre I: «Total, 85 marcs!»»⁴⁰ Igual que en el cas de Vives, el llibre més llegit de Marx no és *El capital*, sinó *El manifest comunista*, redactat quan Marx no era més que un periodista, sense molt de treball, de 29 anys, en el exili, encara que la idea i algun esquema previ es deuen al seu amic Engels, un jove empresari aleshores de 27 anys⁴¹. Els mèrits retòrics del *Manifest* són indubtables, però es pot discutir si la seua representació de la història universal s'adiu amb la crítica de l'idealisme de, per exemple, la “Introducció” de 1857 a les *Grundrisse* (un text metodològic amb el qual Marx va començar la redacció definitiva de la seua obra incompleta) i si la seua descripció de l'enfrontament social, entre “burgesos” i “proletaris” no és modificada posteriorment per una dialèctica entre capital i força de treball o entre treball viu i treball mort.

Per últim, hi ha una altra coincidència sorprenent entre Vives i Marx. Els dos declararen explícitament que no volien fundar una escola o secta, o en tot cas no hi formarien part. Vives ho escriu en el prefaci de la seua obra capital, *De disciplinis*:

Per cert, per no parlar més que de mi mateix, jo no voldria que ningú s'adheresca i es pegue a mi com la meua pròpia ombra. Mai seré ni autor ni predicador de secta, ni encara que s'haguera de jurar sobre la meua paraula. Si en algun punt, amics meus, us semblara encertat el meu parer, sosteniu-lo per vertader, no per meu. Aquesta posició us serà útil a vosaltres i a tots els estudis en general.⁴²

També Marx va dir poc abans de morir, en referència a les tesis de Paul Lafargue i Jules Desguez: “*Ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste*”.⁴³

Darrere de les dues declaracions, la de Vives i la de Marx, també podem sospitar una certa amargura. En mig de malalties que freqüentment els impossibilitaven escriure les

³⁹ *Gespräche* I p. 300; sobre l'afició de Marx als cigars havans, vg. també els records de Wilhelm Liebknecht, *Gespräche* I, p. 239

⁴⁰ *Gespräche* I p. 349.

⁴¹ Cf. Anacleto Ferrer et al.: *Llegir el Manifest Comunista*. València: Universitat de València, 2010.

⁴² Trad. cast. *Obras completas*, II, p. 342.

⁴³ Expressió arrellegada en una carta d'Engels a Eduard Bernstein de 2/3 de novembre de 1882.

seues obres, amb una situació de penúria econòmica irresolta i amb dificultats per editar adequadament els seus llibres, amb un cercle d'amics fidels, però amb circumstàncies socials distintes d'aquelles que ells havien intentat promoure amb la potència del seu pensament, els dos autors enfrontaven la fi dels seus dies sabent que no havien pogut concloure l'obra que s'havien proposat.

Epíleg

En plena Guerra Civil, es va editar en castellà, per primera vegada, *De Communione Rerum* (1535), un opuscle de Joan Lluís Vives contra els anabaptistes. El seu traductor, Wenceslao González, presentava l'obreta com una refutació del comunisme i una apologia del programa falangista⁴⁴. La celebració del IV centenari de la mort de Vives, en 1940 va servir per reafirmar aquesta interpretació. Al claustre de la Universitat de València i als peus de l'escultura que havia fet Josep Aixa del filòsof, Eugeni d'Ors i Manuel Machado lloaren la pressumpta adequació del pensament vivista a l'ideari de la dictadura feixista davant d'una esquadra de camises blaves⁴⁵. Altres actes acadèmics del mateix estil foren arreplegats en els *Anales de la Universidad de Valencia*⁴⁶.

Potser una certa pervivència de l'hermenèutica anticomunista, explique el fet que no haja estat comentat fins ara el paral·lelisme sorprenent entre la biografia de Vives i la de Karl Marx, els elements fonamentals del qual han estat exposats ací. Esperem redimir així els errors dels feixistes de fa 75 anys.

Febrer de 2013

44 *Humanismo frente a Comunismo. El primer libro anticomunista español publicado en el mundo obra de un pensador español*. Traducción, introducción y notas de Wenceslao González Oliveros. Valladolid: Imprenta de Luis Calderón, 1937.

45 Testimonis fotogràfics n'hi ha en aquesta pàgina dedicada a Eugeni d'Ors en el servidor de la Universidad de Navarra: <http://www.unav.es/gep/dors/fotos11.4.htm> (consulta: 1 de juny de 2012).

46 AAVV: "Juan Luis Vives. Ofrenda de su Universidad", *Anales de la Universidad de Valencia*, año XVII, cuaderno 131. València: Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1941.